

УДК 314.37

Б.О. КРИМЕР,

канд. екон. наук,
Інститут демографії та соціальних
досліджень ім. М.В. Птухи НАН України
E-mail: borris7@meta.ua

ДЕМОГРАФІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДОПОМОГИ ПРИ НАРОДЖЕННІ ДИТИНИ

Стаття присвячена дослідженню впливу запровадження допомоги при народженні дитини на тенденції народжуваності в сучасних умовах. Розглядаються зміни у перебігу процесів народжуваності в період після запровадження допомоги та істотного збільшення її розміру, вплив допомоги при народженні на зменшення майнової нерівності, соціологічний вимір впливу допомоги на дитородні орієнтації.

Ключові слова: народжуваність, допомога при народженні дитини, сімейна політика, дитородні орієнтації.

Актуальність теми. Питання впливу фінансових інструментів сімейної політики на демографічні тенденції набуває неабиякої актуальності в умовах сучасної України, коли вже минув деякий час після запровадження значної допомоги при народженні дитини, й помітні певні позитивні зрушення в народжуваності населення. Оскільки каталізатором змін у сімейній політиці України стала затяжна демографічна криза, результати цих змін також потребують оцінки саме в демографічному контексті. Дослідження демографічних наслідків запровадження допомоги при народженні дитини є необхідною передумовою для прийняття нових демополітичних рішень.

Аналіз останніх досліджень. Вплив різноманітних компонентів сімейної політики на народжуваність досліджується в роботах численних зарубіжних учених, зокрема таких, як Г. Беккер, П. Макдоналд, Д. Коулмен, Р. Лестег, Д. Ван де Каа, А. Готьє, В.Н. Архангельський, Е.М. Щербакова, А.Г. Вишневський. Серед вітчизняних науковців питання трансформації динаміки народжуваності під впливом демополітичних змін піднімалися у роботах В.С. Стешенко, І.О. Курило, С.Ю. Аксьонової. Отримані результати часто суперечливі, проте більшість дослідників сходиться на думці, що фінансові інструменти сімейної політики мають деякий позитивний вплив на перебіг процесів народжуваності.

Метою даної статті є дослідження впливу значного підвищення розміру матеріальної допомоги при народженні дитини на народжуваність.

© Б.О. КРИМЕР, 2013

Виклад основного матеріалу. Допомогу при народженні дитини, як вид соціальної допомоги, запроваджено в Україні ще у 1993 році, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [1]. Проте в той час економічна криза та гіперінфляція нівелювали будь-які соціальні ініціативи керівництва країни, й тривалий час обсяги допомоги були на вкрай низькому рівні. Впродовж 1990-х років, поряд із соціальними проблемами бідності сімей з дітьми, країну охопила й демографічна криза, що виявилась у значному падінні рівня народжуваності та відчутній депопуляції.

На межі тисячоліть народжуваність в Україні була на наднизькому рівні – сумарний показник народжуваності становив близько однієї дитини на жінку, що було одним з найнижчих значень цього показника серед країн Європи та світу. З 2001 року рівень народжуваності змінив тенденцію падіння на позитивну динаміку, однак, темпи зростання були вкрай повільними. Поєднання демографічної кризи із невирішеними проблемами бідності сімей з дітьми спонукали до пошуку шляхів вирішення цих питань шляхом активізації сімейної політики.

Починаючи з 2005 року, допомога при народженні дитини в Україні виплачується в досить значних обсягах [2]. За цей час допомога кілька разів зростала та досягла надзвичайно високого, навіть за європейськими мірками, рівня (якщо з 01.01.2004 р. розмір одноразової допомоги при народженні дитини становив 684 грн., то з 01.04.2005 р. сума склала 8497 грн.). Також змінювалась схема її надання: у 2008 році відбулась диференціація обсягу виплат за черговістю народження дитини, а з 2011 року обсяг допомоги розраховують залежно від прожиткового мінімуму й, відповідно, з того часу її обсяг систематично зростає (сума допомоги кратна 22 розмірам прожиткового мінімуму при народженні першої дитини, 45 розмірам – при народженні другої, й 90 розмірам – при народженні третьої і дітей наступних черговостей). З 2011 року відбулась також деяка пролонгація виплат у часі, після чого допомога набула вигляду, фактично, проміжного варіанта між одноразовим грантом при народженні дитини та системою тривалого сприяння батькам з дітьми.

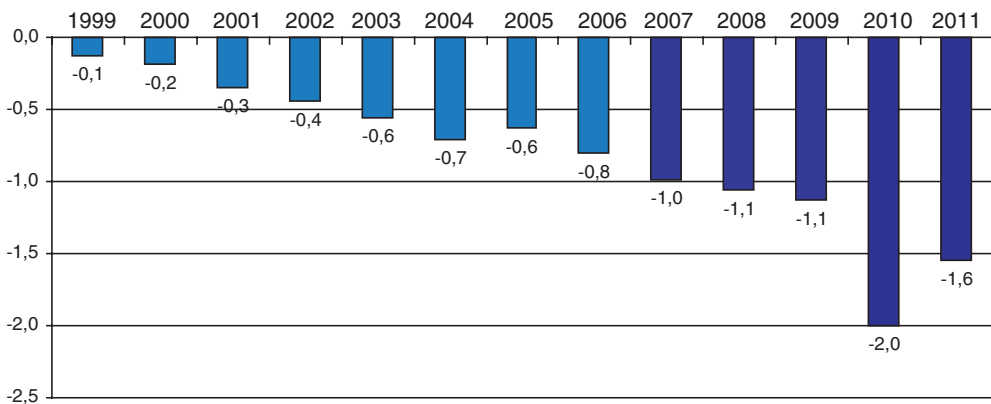

Рис. 1. Внесок допомоги сім'ям з дітьми у Джині-коефіцієнт, %

Джерело: складено на основі розрахунків працівників ІДСД НАН України.

Матеріальна допомога при народженні дитини та в перші роки її життя стала вагомим інструментом соціальної та сімейної політики, що дає можливість позитивно вплинути на матеріальне становище сімей з дітьми. Внесок державної допомоги сім'ям з дітьми у боротьбу з бідністю та майновою нерівністю, зокрема, прослідковується по динаміці вкладу даної допомоги у Джині-коефіцієнт (рис. 1). Починаючи з 2006-го року, внесок допомоги сім'ям з дітьми у послаблення майнової нерівності постійно зростає. Найбільш відчутним цей внесок був у 2010 році після чергового розширення обсягу виплат.

Оскільки передумовою активізації сімейної політики виступила демографічна криза, то й мета, відповідно, полягала у сприянні дітородній активності населення, що впливає з законодавчих актів, які регулюють загалом сімейну політику України. Це простежується за реалізацією Указу Президента України «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» від 03.01.2002 р [3] та Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року [4]. Отже, основною оцінкою ефективності допомоги при народженні дитини має бути саме демографічний вимір.

Безумовно, останнє десятиліття характеризується зростанням народжуваності та постійним скороченням природного убутку населення, який у кількох областях навіть змінився незначним природним приростом. Це дає змогу говорити про «пом'якшення» демографічної кризи. Такий розвиток демографічних процесів породжує уявлення щодо неабиякої ефективності допомоги при народженні дитини, проте питання її внеску у дане зростання залишається дискусійним, оскільки вплив інших об'єктивних чинників зростання народжуваності неможливо ігнорувати. Зокрема, слід згадати про такі чинники: реалізація відкладених під час економічної кризи 1990-х рр. народжень у посткризовий період, трансформація вікової моделі народжуваності й реалізація відкладених у попередні роки народжень у пізніші періоди життя, зростання кількості жінок найактивнішого репродуктивного віку у зв'язку з входженням до нього більш широких, ніж попередні, поколінь 1982–1989 рр. народження. Не слід забувати також, що зростання народжуваності після 2000 р. відбувалось в усіх країнах Європи, що говорить про наявність певних загальноєвропейських факторів впливу, ще до кінця не вивчених. Існування такої значної сукупності чинників змушує обережно говорити про вплив виплат при народженні дитини на приріст народжуваності, проте наявність такого впливу теж простежується за зрушеннями у демографічних показниках.

Найбільш відчутне зростання сумарного показника народжуваності припало на період між значним підвищенням допомоги при народженні дитини у 2005 році та фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр, після чого тенденція зростання сумарного показника народжуваності змінилась його стабілізацією на досягнутому рівні.

Ланцюгові темпи приросту сумарного показника народжуваності досягали максимальних значень у 2006–2008 рр. Як результат – помітно зменшився природний убуток населення. Незважаючи на це, наразі все ще маємо природний убуток населення, хоча й значно менший, ніж десятиліття тому. І загалом ситуація свідчить про те, що вирішити це питання лише в площині пронаталістської політики навряд чи вдасться.

У короткостроковому періоді, безумовно, ми спостерігаємо зростання дітородної активності, деякою мірою стимульоване допомогою при народженні дитини. Якщо до 2008 року ще можна говорити про компенсаційний підйом народжуваності після падіння 1990-х рр., викликаного відтермінуванням дітонародження під впливом соціально-економічних катаклізмів та у результаті трансформації вікової моделі народжуваності, то до кінця десятиліття компенсаційний потенціал вичерпався. Про-

довження зростання показників народжуваності останніх років уже більшою мірою можна обґрунтувати повнішою реалізацією дітородних установок, середовище для якої покращилось, зокрема, під впливом матеріальної допомоги при народженні.

Якщо порівнювати з іншими країнами Європи, то Україна наразі має значення сумарного показника народжуваності, дещо нижчі від середньоевропейського рівня. Хоча народжуваність зростала практично в усіх європейських країнах, приріст її в Україні відбувався дещо значнішими темпами. Протягом останніх кількох років сумарний показник народжуваності в Україні (а також у Чехії та Росії) виріс більш істотно, ніж в інших країнах Європи з низькою народжуваністю (рис. 3). Якщо на початку десятиліття ці країни характеризувалися найнижчою народжуваністю, то в кінці десятиліття вони випередили за її рівнем більшість країн Східної, Центральної та Південної Європи. Варто згадати, що саме в цих країнах найбільшою мірою активізувалася сімейна політика в минулому десятилітті, й таку динаміку можна вважати одним з її позитивних наслідків у короткотривалому періоді.

У період між 2000 і 2005 роками (до значного підвищення допомоги при народженні дитини) народжуваність зростала нерівномірно по території України. Позитивну динаміку показників народжуваності країни значною мірою забезпечувало кілька регіонів (а саме – м. Київ, Київська, Одеська, Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Харківська області та АРК). А у решті регіонів зростання народжуваності було або незначним, або його не було. Пояснити це можна, з одного боку, специфічною статеві-віковою структурою цих регіонів, сформованою під впливом трудової міграції молоді у великі міста й кращими можливостями заробітку та забезпечення сім'ї і дітей, з другого – нижчим «дном» падіння сумарного показника народжуваності впродовж попереднього десятиліття, що спровокувало більш відчутний компенсаційний підйом.

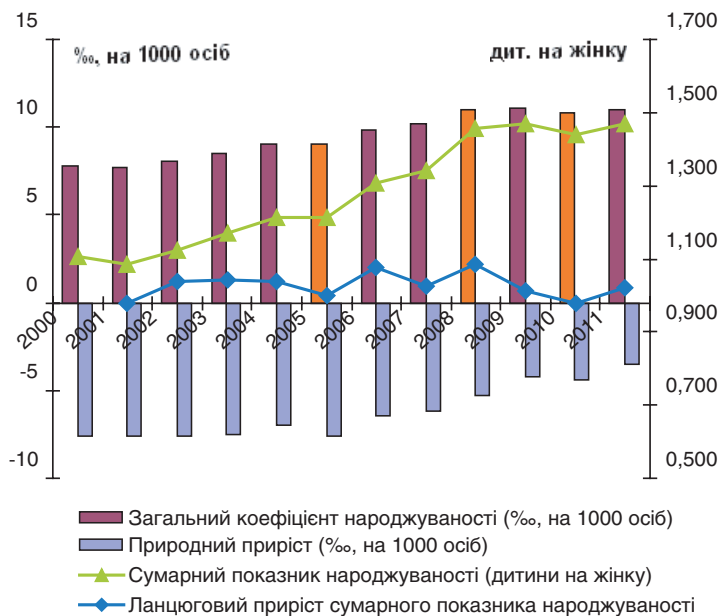

Рис. 2. Динаміка показників народжуваності у 2000–2011 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України.

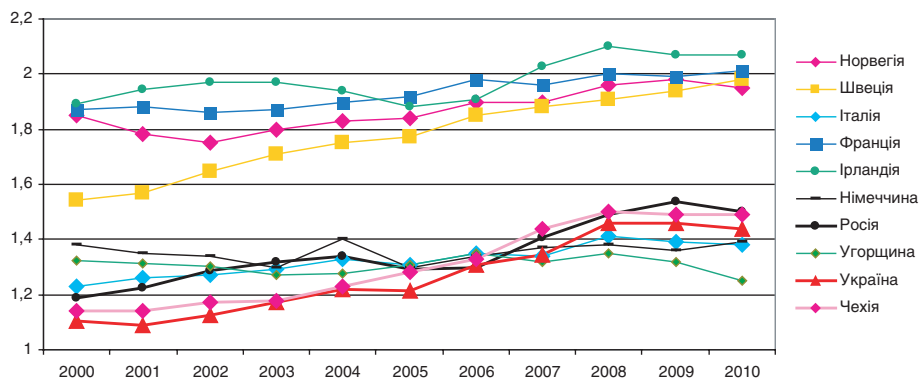

Рис. 3. Динаміка сумарного показника народжуваності в Україні та країнах Європи в 2000–2010 рр., дитини на жінку

Джерело: складено на основі даних Eurostat.

У період з 2005 по 2008 роки, після значного підвищення допомоги при народженні дитини, приріст сумарного показника народжуваності відбувався вже рівномірно по всій території України, включно з тими областями, де до цього не спостерігалось приросту народжуваності. Тому можна припустити, що підвищення допомоги при народженні дитини сприяло прискореній реалізації дітороджень.

Підвищення допомоги у 2008-му році відбулося незадовго до фінансово-економічної кризи 2008–2011 рр., й тому мало менш відчутний позитивний вплив на матеріальне становище сімей з дітьми, у зв'язку з погіршенням загальної економічної ситуації. Відповідно, незважаючи на зростання допомоги при народженні, говорити про істотне поліпшення економічних умов дітородної активності не доводиться. Приріст народжуваності після 2008 року відбувався значно меншими темпами й відчутним він був лише у кількох областях.

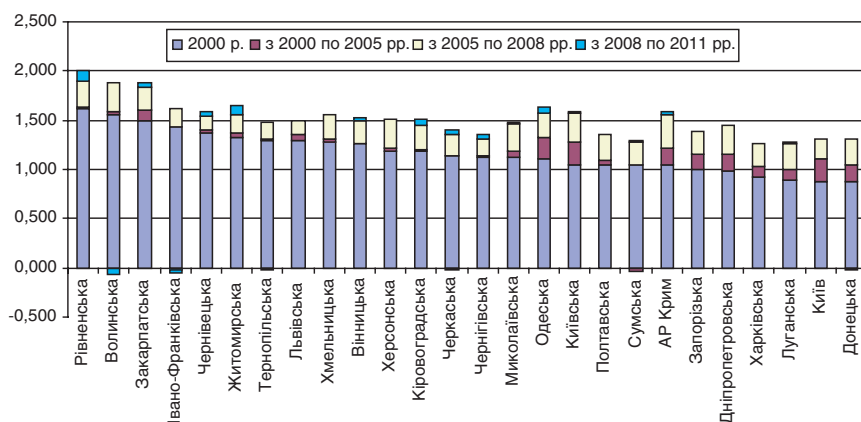

Рис. 4. Динаміка сумарного показника народжуваності за регіонами України 2000–2011 рр., дитини на жінку

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України.

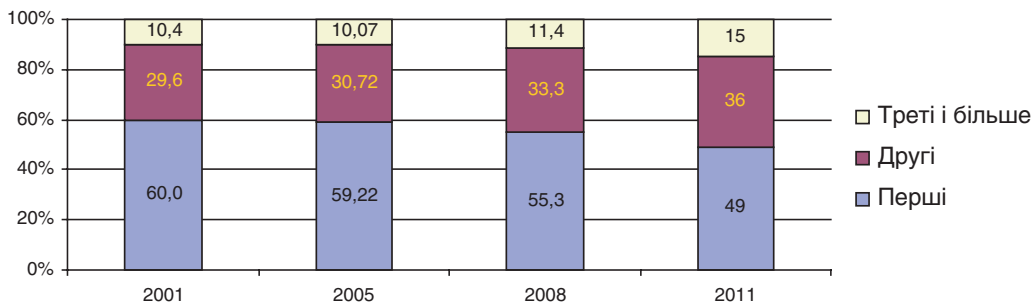

Рис. 5. Структура народжуваності України за черговістю 2001–2011 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України.

Після 2005-го року помітно зростали частки народжень других, третіх та наступних черговостей. У контексті існуючих дітородних орієнтацій, згідно з якими бажана кількість дітей – на рівні 1,9 дитини, це надзвичайно важливе досягнення. Відповідно, частина населення змогла реалізувати свої дітородні орієнтації щодо народження більшої кількості дітей.

Аналіз структури народжуваності до та після значного підвищення допомоги при народженні дитини свідчить, що після 2005 року прискорилися темпи зростання частки других народжень та частки третіх і наступних народжень. Після 2008 року зростання даних показників продовжилось більш відчутними темпами. Оскільки за сучасних умов більшість населення орієнтується саме на дводітну сім'ю, зростання питомої ваги других народжень свідчить також про систематичне збільшення кількості осіб, що повністю задовольнили свої дітородні установки. Це можна вважати виразом позитивного впливу допомоги при народженні дитини на дітородну поведінку населення.

Найвідчутніший приріст частки других народжень спостерігався у найбільш кризових, з точки зору демографії, регіонах Сходу, Півдня та Центру України, починаючи з 2001 року. Приріст 2005–2008 та 2008–2011 рр. є більш істотним, проте відмінність не значна. Якщо у 2001 році частка дітей другої черговості областей Західної України на 12% перевищувала даний показник у самих депресивних регіонах, то в останні роки вона є більш-менш рівною в усіх регіонах країни. Пов'язати це можна з глибшим «дном» падіння сумарного показника народжуваності й, відповідно, відчутнішим компенсаційним підйомом, а також відмінностями соціального середовища регіонів України.

Приріст частки третіх і наступних народжень спостерігався рівною мірою по всій країні, причому найбільш відчутним він був між 2008 та 2011 рр. Іншими словами, в період фінансово-економічної кризи в Україні відбувалось відчутне зростання саме третіх та наступних народжень. Водночас це період після запровадження ранжування гранту при народженні за черговістю народжень, у результаті якого зросла саме матеріальна підтримка дітей «високих» черговостей народження. Це опосередковано доводить, що надання матеріальної допомоги при народженні дитини сприяло повнішій реалізації дітородних орієнтацій населення. За даним показником істотні відмінності між регіонами збереглися й дотепер – значення частки коливаються від 8% у Києві та Харківській області до 30% у Рівненській області.

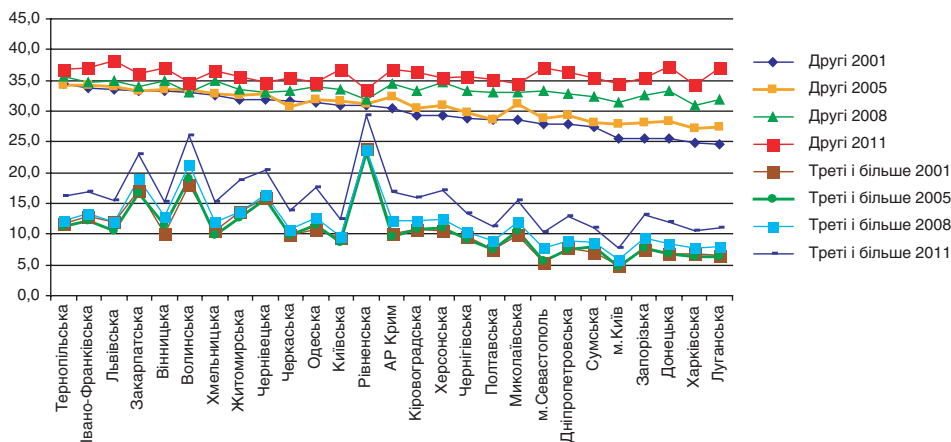

Рис 6. Динаміка частки других та третіх і більше дітей у структурі народжуваності за регіонами України в 2001 – 2011 рр., %

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України.

Зростання народжуваності є важливою ціллю сімейної політики України, на-самперед, у контексті наявної депопуляції. Проте, оцінюючи подальші перспективи розвитку як сімейної політики України у цілому, так і матеріальної допомоги при народженні дитини зокрема, варто розуміти, що це не єдиний шлях боротись із депопуляцією.

Якщо проранжувати країни Європи за рівнем народжуваності, то стане помітно, що є ряд країн, значення сумарного показника народжуваності яких знаходиться на нижчому рівні, ніж в Україні, і які, при цьому, мають природний приріст населення (Польща, Іспанія, Словаччина). Значна кількість країн, де спостерігається природний приріст населення, мають рівень народжуваності співвідносний з українським, або не істотно вищий (Австрія, Чехія, Словенія, Македонія). Доцільно зауважити, що ряд східноєвропейських країн перебуває у схожому з Україною становищі, зокрема Росія, Хорватія, Білорусь, Болгарія. Отже, заходи щодо подолання депопуляції потрібно здійснювати не лише в царині народжуваності, а також боротись із високим рівнем смертності в Україні. Це зауваження особливо актуалізується в контексті тривалого зростання народжуваності (яке має свої потенційні межі) й очікування подальшого негативного впливу на динаміку народжуваності статеві-вікової структури країни.

Певну інформацію для оцінки ефективності сімейної політики України та впливу допомоги при народженні дитини на народжуваність дають дослідження соціологічного характеру, що аналізують думки населення щодо ролі тих чи інших інструментів сімейної політики. На важливості застосування саме соціологічного підходу у дослідженні результатів сімейної політики наголошує, зокрема, В.Н. Архангельський [5]. Результати досліджень 2008, 2009 та 2010 рр. [68] свідчать, що частка опитаних, які відзначили вплив матеріальної допомоги на свої дітородні плани, є стабільною на рівні 12–14%. Цю цифру можна вважати максимально можливим значенням внеску виплат у приріст народжуваності останніх років. У цілому вплив на дітородні плани істотного підвищення одноразової допомоги при народженні може бути оцінений як доволі незначний. Переважна більшість

(87,4%) опитаних у 2009 році заявили, що допомога ніяким чином не вплинула на їхні дітородні наміри. Щодо тих, на кого значна матеріальна допомога при народженні дитини таки вплинула, то 5,8% від усіх респондентів вже народили дитину протягом періоду, що минув з часу її запровадження, 4,7% – планують народити через 2–3 роки, 1,1% – чекають на народження дитини наступного року і 0,9% – очікують на цю подію вже в поточному році.

Серед можливих чинників, які могли б сприяти зростанню народжуваності, суттєво виділився один: 68,4% респондентів вважають, що підвищенню народжуваності сприятиме зростання рівня оплати праці, 41,5% виділяють поліпшення житлових умов сімей з дітьми. А от збільшення одноразової допомоги при народженні дитини як чинник впливу на дітородну поведінку визнало тільки 26,9% населення (запровадження щомісячної допомоги сім'ям на дітей – 24,7%, запровадження вагомих податкових пільг сім'ям з дітьми – 21,4%).

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати позитивні зміни в динаміці та структурі народжуваності, які відбулися в короткотривалі періоди після впровадження та нарощування допомоги при народженні дитини. Зросла інтенсивність дітонародження та збільшилися частки дітей високих категорій у загальній структурі народжуваності. Позитивні тенденції у народжуваності дали можливість зменшити депопуляцію та «пом'якшити» демографічну кризу. Наскільки зростання народжуваності викликане спровокованими змінами в календарі народжень, та як відобразилась активізація сімейної політики на народжуваності реальних поколінь – достовірно визначити можна буде тільки в майбутньому, з повним завершенням дітородної активності сучасних поколінь молодих людей. Очікувати будь-яких суттєвих зрушень у народжуваності як результат застосування виключно фінансових пронаталістських заходів не доводиться – про це свідчить як весь досвід реалізації сімейної політики, так і те, що такі заходи лише частково відповідають уявленням населення щодо шляхів подолання перешкод для народження дитини. Суттєвими перешкодами для реалізації дітородних намірів є низькі трудові доходи населення та житлові проблеми, розв'язання яких є найбільш актуальним завданням сімейної політики України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про державну допомогу сім'ям» від 21.11.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України» від 25.03.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2505-15>
3. Указ Президента України «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» від 03.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2002>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року» від 24.06.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-п>
5. *Архангельский В.Н.* Методологические вопросы исследования детерминации демографических процессов // Детерминация демографических процессов. Сборник статей. – Москва: МАКС-Пресс, 2012. – С. 113–124.
6. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / [Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, О.М. Балакірева та ін.]. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.

7. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / [Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, В.Г. Бялковська та ін.]. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
8. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.

Стаття надійшла до редакції журналу 12.02.2013 р.

Б. А. Кример

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ВВЕДЕНИЯ ПОМОЩИ ПРИ РОЖДЕНИИ РЕБЕНКА

Вопрос влияния финансовых инструментов семейной политики на демографические тенденции приобретает особенную актуальность в условиях современной Украины, когда уже прошло некоторое время после введения значительной помощи при рождении ребенка, и заметны определенные позитивные сдвиги в рождаемости населения. Материальная помощь при рождении ребенка также ощутимо влияет на преодоление имущественного неравенства.

Вопрос вклада помощи при рождении ребенка в рост рождаемости остается дискуссионным, поскольку влияние других объективных факторов роста рождаемости невозможно игнорировать, в частности – трансформацию возрастной модели рождаемости, посткризисный компенсационный подъем и вхождения в активный детородный возраст широких поколений 1980-х годов рождения.

В последнее десятилетие в Украине возросла интенсивность деторождения и увеличились доли детей высоких категорий в общей структуре рождаемости. Позитивные тенденции в рождаемости позволили уменьшить депопуляцию и «смягчить» демографический кризис. Наиболее ощутимый рост суммарного показателя рождаемости пришелся на период между введением весомой помощи при рождении ребенка в 2005 году и финансово-экономическим кризисом 2008–2009 гг. В период с 2005 по 2008 года прирост суммарного показателя рождаемости происходил повсеместно по территории Украины, включая те области, где до этого не наблюдалось прироста рождаемости. Рост рождаемости после 2008 года происходил значительно меньшими темпами, и ощутимым он был лишь в нескольких областях. Наибольший прирост доли второго рождения наблюдался в наиболее кризисных, с точки зрения демографии, регионах Востока, Юга и Центра Украины. Прирост же доли третьего и последующих рождений наблюдался в равной степени по всей стране, причем, наиболее ощутимым он был между 2008 и 2011 гг.

Результаты исследований 2008, 2009 и 2010 гг. свидетельствуют, что часть опрошенных, отметивших влияние материальной помощи на свои детородные планы, стабильно находится на уровне 12–14%. Можно констатировать положительные изменения в динамике и структуре рождаемости, которые произошли в краткосрочные периоды после внедрения и наращивания помощи при рождении ребенка. Насколько рост рождаемости вызван спровоцированными изменениями в календаре рождений, и как отразилась активизация семейной политики на рождаемости реальных поколений – достоверно определить можно будет только в будущем, по полному завершению детородной активности современных поколений молодых людей.

Ключевые слова: рождаемость, помощь при рождении ребенка, семейная политика, детородные ориентации.

В.О. Кример

DEMOGRAPHIC RESULTS OF INTRODUCTION OF MATERNITY GRANTS

The issue of impact of family policy financial instruments on demographic trends is of particular relevance in Ukraine, because some time has passed since the introduction of significant assistance at birth and there have been some positive changes in the population birth rate. Maternity grant at birth also significantly assists in overcoming income inequality.

The contribution of maternity grants to the increased birth rate remains a debatable issue, since the effect of other objective birth rate factors cannot be ignored, in particular – the transformation of birth

rate age model, the post-crisis compensational recovery and entry into active childbearing age of broad generations born in the 80s.

In the last decade the childbirth intensity and the proportion of children of high birthorders in overall birth rate have increased in Ukraine. Positive trends in birth rates have reduced the depopulation and “softened” the demographic crisis. The most significant growth in the total birth rate took place in the period between the introduction of significant maternity grant in 2005, and the financial crisis of 2008–2009. In the period from 2005 to 2008, the increase in the total birth rate occurred throughout the territory of Ukraine, including the areas where there was no previous birth rate increase. After 2008 birth rate has been increasing slowly, and only in few areas. The largest increase in the share of the second birth was observed in the most crisis regions, East, South and Center of Ukraine. Increase of the share the third and subsequent births was observed equally across the country, most noticeably, between 2008 and 2011.

The results of surveys in 2008, 2009 and 2010 indicate that the share of the respondents who indicated the influence of material assistance on their childbearing plans are stably at 12–14%. Positive changes have occurred in the dynamics and structure of birth rate in the short term after the introduction and increase of maternity grants. How much have the changes in the calendar of births impacted the birth rate, and how will the intensification of family policy reflect on the birth rates of real generations – can be reliably determined only in the future, at full completion of childbearing activity of modern generations of young people.

Keywords: *birth rate, maternity grant, family policy, childbearing behavior.*